

SOVYET KAYNAKLARINDA LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

 Celal PEKŞEN^a

Öz

Lozan Barış Konferansı neticesinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen en önemli siyasî hadiselerden biridir. 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı, çetin müzakere süreçlerinin ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile son bulmuştur. Türkiye açısından bu antlaşmanın en büyük önemi savaş meydanlarında kazandığı büyük zaferin yalnızca resmîyete kavuşmuş olması değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını da tevsik etmiş olmasıdır. Türk milleti için uzun yıllar süren bir savaş dönemi bu antlaşmanın imzalanması ile resmî olarak son bulmuştur. Bu antlaşma ile birlikte Türkiye'nin varlığı tanınmış; bağımsızlığı ve egemenliği tüm dünya tarafından kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a hareket etmesi ile fitili ateşlenen Türk vatanının bağımsızlığını kazanması hareketi, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla nihai sonuca ulaşmıştır. Nitekim Lozan Barış Antlaşması, Birinci Cihan Harbi neticesinde işgal edilen Türk topraklarının tarumar edilmesine karşı koyulan ve İstiklâl Harbi ile düşman güçlerini tamamen Türk topraklarından temizlenmesinin masada ikrarıdır. Konferans süreci ve antlaşma yalnızca Türkiye açısından değil, konferansa katılan ve katılmayan tüm devletlerin dâhilî ve haricî politikalarına da tesir etmesi bakımından büyük ehemmiyet taşıyordu. Bu ülkelerin başında ise Sovyet Rusya geliyordu. Sovyet Rusya Türkiye'nin bağımsızlığı meselesi, Boğazlar, Karadeniz ve Kafkasya gibi pek çok konunun bizzat kendisini ilgilendirdiğini düşünüyordu. Sovyet Rusya'nın konferansa dair yaklaşımını ve tezlerini bu hususlar belirlemiştir. Sovyet Rusya bilhassa Boğazlara ilişkin Türkiye'nin hiçbir şekilde taviz vermesini istemiyordu. Sovyetlerin bu yaklaşımı yalnızca o dönemdeki hariciye politikaları ile de sınırlı değildi. Gerek o dönem gerekse de sonraki yıllarda kaleme alınan çalışmalarda, bu dönemi detaylı bir şekilde tetkik ettiler. Rusya'da kaleme alınan tüm bu çalışmalar ve eserler, savaşa doğrudan taraf olmayan bir ülkenin bu süreci nasıl gördüğünü ve nasıl değerlendirdiğini bizlere göstermesi açısından büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti, İstiklâl Harbi, Lozan Barış Konferansı.

^a Doktora Öğrencisi, Rusya Halkların Dostluğu Üniversitesi, E-mail: celalpeksen@gmail.com

LAUSANNE PEACE CONFERENCE AND THE LAUSANNE PEACE TREATY IN SOVIET SOURCES

Abstract

The Lausanne Peace Treaty, signed as a result of the Lausanne Peace Conference, is one of the most important political events of the first quarter of the 20th century. Started on November 20, 1922, this conference ended with the signing of the Lausanne Peace Treaty on July 24, 1923, following tough negotiations. The greatest importance of this treaty for the Turkey is that it not only formalized the great victory it had won on the battlefields, but also confirmed the independence of the Turkey. The Turkish Nation officially ended a long period of war with the signing of this treaty. With this treaty, the existence of the Turkey was recognized and its independence and sovereignty were accepted by the whole world. The movement to gain the independence of the Turkish homeland, which was ignited by Mustafa Kemal Atatürk's departure to Samsun, reached its final result with the signing of the Lausanne Peace Treaty on July 24, 1923. As a matter of fact, the Lausanne Peace Treaty is the proof on the table that the enemy forces were completely expelled from the Turkish lands with the War of Independence, which was resisted against the destruction of the Turkish lands occupied as a result of the First World War. The conference process and the treaty were of great importance not only for Turkey, but also for influencing the internal and external policies of all states participating and not participating in the conference. Soviet Russia was at the forefront of these countries. Soviet Russia believed that many issues such as the issue of Turkey's independence, the Straits, the Black Sea and the Caucasus were of its own concern. These issues determined Soviet Russia's approach and theses regarding the conference. Soviet Russia did not want Turkey to make any concessions, especially regarding the Straits. This approach of the Soviets was not limited to their foreign policy at the time. In the studies written both in that period and in the following years, this period was analyzed in detail in the sources. All these studies and works written in Russia are of great importance in terms of showing us how a country that was not a direct party to the war saw and evaluated this process.

Keywords: Russian history, Union of Soviet Socialist Republics, Turkish Republic, Turkish War of Independence, Lausanne Peace Conference.

КОНФЕРЕНЦИЯ В ЛОЗАННЕ И ЛОЗАННСКИЙ МИРНЫЙ ДОГОВОР В СОВЕТСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация

Лозаннский мирный договор – это одно из важнейших политических событий первой четверти XX века. Лозаннская мирная конференция, начавшаяся 20 ноября 1922 года, после тяжелых переговоров завершилась подписанием 24 июля 1923 года договора. Главное значение этого договора для Турции заключается в том, что он не только официально закрепил великую победу, одержанную на полях сражений, но и подтвердил независимость Турецкой республики. С подписанием этого документа для турецкого народа официально завершился долгий период войны. Этим договором было признано существование Турции, ее суверенитет был признан всем миром. Движение за независимость страны, начавшееся после отъезда Мустафы Кемала Ататюрка в Самсун, достигло своего окончательного результата. По сути, Лозаннский мирный договор стал подтверждением того, что вражеские силы были полностью

изгнаны с турецких земель, оккупированных в результате Первой мировой войны. Договор имел огромное значение не только для Турции, но и повлиял на внутреннюю и внешнюю политику всех государств, участвовавших и не участвовавших в конференции, и в первую очередь СССР. Последний считал, что многие вопросы (независимость Турции, проливы, Черное море и Кавказ) непосредственно касаются интересов Советского государства. Такой подход определял позицию Советской России на конференции. В частности, это ее нежелание, чтобы Турция шла на какие-либо уступки в вопросе о проливах. Вместе с тем внешняя политика СССР этим подходом не ограничивалась. Данный период подробно а также источники анализировался в исследованиях, проведенных как в те годы, так в последующие. Все эти научные работы, написанные в России, имеют огромное значение, поскольку показывают, как страна, не являющаяся непосредственным участником войны, видела и оценивала этот процесс.

Ключевые слова: Российская история, Советская Россия, Турецкая Республика, Лозаннская мирная конференция.

Giriş

Lozan Barış Konferansı ve nihayetinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması Türk tarihinde müstesna bir yere sahiptir. 20'nci asrın ilk çeyreğinin en önemli siyasi hadiselerinden biri kuşkusuz Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıdır. İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanan konferans, 20 Kasım'da düzenlenen açılış ile başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürmüştür. Konferans sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye açısından ehemmiyeti, uzun yıllar süren savaş dönemini bitirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tasdik etmiş olmasıdır. İstiklâl Harbi'nden muzaffer bir şekilde ayrılan Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması ile bağımsızlığı ve egemenliği tanınmış, İtilaf Devletleri'nin Anadolu topraklarında sahip olduğu tüm imtiyazlar ortadan kaldırılmış ve yine bu antlaşma ile Osmanlı Devleti resmî olarak ilga edilerek Türkiye'nin bağımsızlığı tüm dünya tarafından tanınmıştır.

Kuşkusuz bu konferans yalnızca Türkiye için önemli değildi. Antlaşmaya taraf olan devletlerin yanı sıra taraf olmayan devletler tarafından da oldukça yakından takip ediliyordu. Bu süreç ve antlaşma bilhassa Batılıların sömürgesinden kurtulmak isteyen ülkeler için önem arz ediyordu. Anadolu topraklarında başlayan bağımsızlık mücadelesi, egemenliğini elde etmek isteyen sömürgelerde de büyük yankı uyandırmıştı. Bu konferans ve antlaşma ile bağımsızlığı resmî olarak tanınan Türkiye, tüm dünyaya İtilaf Devletlerinin savaş meydanlarında olduğu gibi masada da mağlup edilebileceğini tüm dünyaya göstermişti.

Gerek Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesini gerekse de Lozan'daki konferansı takip eden ülkelerin başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bulunuyordu. Sovyet Rusya'nın bu konferansı takip etmesinin muhtelif sebepleri bulunuyordu. Bunların başında şüphesiz kendi güvenlik kaygıları gelmekteydi. Zira Türkiye'ye ve bölgeye yönelik Batılılar tarafından alınması muhtemel her türlü taviz Sovyet Rusya açısından tehlike olarak addedilmekteydi. Sovyetlerin en büyük endişesi ise Boğazlar konusundaydı.

Boğazlara ilişkin Batılılar tarafından alınabilecek tavizler, Sovyetlerin güvenliğini doğrudan tehdit edebilirdi. Sovyetler Birliği'nin bu konferansa ilgi duymasının bir diğer önemli sebebi ise Sosyalizmi yayma düşüncesi idi. İtilaf Devletleri'ne karşı savaşan bir ülkeye doğrudan ve dolaylı olarak destek olmak SSCB'nin uluslararası arenadaki itibarını artıracak bir politikaydı. Bu politika aynı zamanda sömürge altında yaşayan milletlerin de bağımsızlık şiarı ile ayaklanması halinde desteklenebileceği anlamına gelecekti. Aynı zamanda bu konferansta tezlerini kabul ettirecek bir Sovyetler Birliği bir anlamda dünya meydan okuyabilecek ve gücünü gösterebilecekti.

Tüm bu sebepler o dönemde ve sonrasında kaleme alınan Sovyet arşiv ve kaynakları, Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki politikalarının Sovyetler tarafından nasıl algılandığını ve yorumlandığını bize göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Ancak gerek o dönemde gerekse de sonraki yıllarda bu hususa ilişkin yapılan çalışmaların Sovyetler Birliği'nin resmî görüşü olduğu ve yine benimsediği ideolojinin bir gereği olarak Sosyalist saiklerle kaleme alındığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Rus kaynaklarında Türkiye'den ziyade SSCB'nin menfaatleri daha ön planda tutulmuş ve Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'nda izlediği politikalar zaman zaman birtakım eleştirilere maruz kalmıştır.

Lozan Barış Antlaşması bugün dahi Türk tarihinde müspet yahut menfi fark etmeksizin tartışılmaya devam eden bir meseledir. Dolayısıyla bu makale Rus kaynaklarında Sovyet tezleri esas alınarak Lozan Barış Konferansı sürecinin nasıl algılandığını ve nasıl değerlendirildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türk kaynaklarında ve literatüründe Lozan süreci oldukça detaylı bir şekilde tetkik edilmiştir. Ancak yine de bu konuya Rus, İngiliz, Fransız ve diğer kaynaklardan bakmak, kıyas yapılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Zira Sovyet kaynakları hem geçmişte hem de günümüzde Türk tarihini araştırmak isteyen araştırmacılar tarafından oldukça önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Rusçadan Türkçeye tercüme edilen eserlerin sayısı geçmiş yıllara göre bir artış gösterse de Rus kaynakları noktasında Türkçe literatürde hala büyük bir noksanlık bulunmaktadır. Dolayısıyla Rusça kaynaklardan istifade edilerek kaleme alınan çalışmalar ve eserler Türk tarihine müspet katkılar sağlamaktadır. Öte yandan dünyanın o dönem içinde bulunduğu siyasi vaziyet göz önüne alındığında Sovyet kaynakları Batı kaynaklarından farklı ve önemli hale gelmektedir. Tüm bu hususlar Türkiye tarihi açısından büyük öneme sahip olan Lozan sürecinin incelenmesinde Rus kaynaklarından yararlanmayı kaçınılmaz bir hâle getirmektedir. Nitekim bu makale bahis olunan eksikliği giderme gayreti ile kaleme alınmıştır. Ve yine söz bu konusu çalışma temel olarak Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nın ve dolayısıyla bu konferansın konusunu teşkil eden Boğazlar meselesinin Sovyet Rusya açısından neden önemli olduğuna ve Türkiye'nin anlaşmaya vardığı şartların Sovyet kaynaklarında nasıl değerlendirildiği konularına açıklık getirmek amacıyla yazılmıştır.

1) Lozan Barış Konferansı Öncesi Durum ve SSCB'nin Konferansa Davet Alması

Türk topraklarının coğrafi konumu itibarıyla Lozan Barış Konferansı neticesinde ulaşılabilecek sonuç yalnızca Türkiye'yi değil, tüm dünyayı oldukça yakından ilgilendiriyordu.

Savaşa taraf olan devletlerin dışında bu süreci takip eden devletlerin başında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği geliyordu. Sovyetler Birliği'nin bu konferansa ilgisinin en önemli sebebi Türkiye ile yapılacak bir antlaşmada alınması muhtemel tavizlerin kendi egemenliği için doğrudan bir tehdit oluşturması ihtimali idi. Dolayısıyla konferansın yapılması fikri ortaya atıldığı günden itibaren SSCB bu süreci çok yakından takip etmiştir. Bu takibat, meselenin hem Sovyet arşiv belgelerinde hem de basılı kaynaklarında tartışılmasına sebebiyet vermiştir.

Sovyetler Birliği'nde Lozan Barış Konferansı süreci, erken dönem Türkiye tarihine yönelik yapılan çalışmalarda İstiklâl Harbi ve bağımsızlık mücadelesi sonrasında en çok ele alınan ve tartışılan konulardan biridir. Dolayısıyla bu husus, Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nı yabancı kaynaklardan incelemek isteyen araştırmacılar için büyük bir öneme sahiptir. Bu konferansın önemine ilişkin Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde muhtelif dersler veren Sovyet tarihçi Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, Boğazlar rejimi hakkında yeni bir statü oluşturacağı için Lozan Barış Antlaşması'nın, Türkiye için olduğu gibi Karadeniz'e kıyısı bulunan bütün devletler için de hayati bir önem taşıdığını vurgulamıştır.¹

Sovyet Rusya, Lozan Barış Konferansı daha toplanmadan Boğazlara ilişkin fikirlerini beyan etmeye başlamıştı. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Lev Karahan'ın Büyük Britanya Dışişleri Bakanı George Curzon'a 12 Eylül 1922 tarihinde gönderdiği notada özet olarak, Boğazlar sorununu saptayan uluslararası tek antlaşmanın 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması olduğu ve Boğazlara ilişkin statünün bu antlaşmaya göre belirlenebileceğini vurgulanmıştır. Karahan, Boğazlar sorununun çözülmesinde Karadeniz'e kıyısı olan Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan'ın arasına kimsenin giremeyeceğinin de altını çizmişti.² Sovyet Rusya bu tavrıyla Mudanya Mütarekesi'nde alınan barış kararına ilişkin gelecek bir tarihte toplanması plânlanan konferansa dair görüşünü daha o günlerde inatla savunmaya başlamıştı. Fakat Sovyet Rusya, konferansı düzenleyen devletler tarafından savaşa taraf olan ülkelere olmadığı gerekçesiyle davet almamıştı. Sovyet Rusya'nın konferansa davet edilmemesi hususu Sovyet Hükümeti'nin muhtelif ülkelere nota göndermesine sebep oldu. RSFSC Hükümeti Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Mısır hükümetlerine gönderdiği bir notada İstanbul ve Boğazlar hususunda tatbik edeceği politikaların ne olacağını vurguluyordu.³ RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin de Büyük Britanya ve İtalya temsilcilerine bir telgraf göndererek bu konferansa Yugoslavya, Romanya ve hatta Japonya'nın davet edilmesine karşın Sovyet Rusya'nın davet edilmemesinin hiçbir gerekçe ile haklı çıkarılamayacağını dolayısıyla kendilerinin herhangi kısıtlamaya maruz bırakılmaksızın konferansa katılmalarının zarurî olduğunu ifade ediyordu.⁴ Sovyet Rusya'nın bu konferansa davet edilmemesi o dönem yakın müttefiki olan ve konferansın esas muhatabı olan Türkiye'nin

¹ A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923* (İstanbul: Doğan Kitap, 1999), 303.

² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom V (Moskova: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961), 575.

³ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom V, 593.

⁴ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom V, 622.

de tepkisini çekmişti. Türkiye, Sovyet Rusya'nın Lozan'daki konferansa davet almamasına tepki olarak 4 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri'ne bir nota yollayarak şu mesajı iletmişti: "Bu türden tek önemli sorun, Boğazların gelecekteki kontrolüdür. Bu konuyla yakından ilgili olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılı olmamasına şaşırıldığımızı belirtmeden geçemeyiz; çünkü onların katılımı sadece daha kalıcı bir çözümün sağlanmasına katkıda bulunacaktır ve gelecekte çatışmaya yol açabilecek bütün sorunları gidermek için biz kesinlikle onların davet edilmesini öneriyoruz."⁵ Sovyet tarihçi Şamsutdinov, İtilaf Devletleri'nin Lozan Barış Konferansı'na Sovyet Rusya'nın katılmasını engellemek için ellerinden geleni yaptığını belirterek bununla Türkiye'yi yarı sömürge olarak tutmayı, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini sonlandırmayı ve Boğazlarda Sovyet karşıtı bir rejim kurmayı amaçladıklarını vurgulamıştır.⁶ Tüm bu hadiselerin neticesinde 27 Ekim 1922 tarihinde Sovyet Rusya'ya resmî bir davet gönderildi ve yalnızca Boğazlar meselesine ilişkin görüşmelere davet edildi.⁷ Buna mukabil Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, İtilaf Devletleri'nin Sovyet Rusya'yı istemeyerek davet ettiğini belirterek bu davetin Sovyet Rusya'nın ısrarlı isteği, Türk Hükümeti'nin arzusu ve dünya kamuoyunun baskısı sonucunda yapıldığını vurgulamıştır.⁸

2) Sovyetlerde Boğazlar Rejimine Yönelik Tartışmalar

Sovyet Rusya'nın Boğazlar sorununa ilişkin görüşmelere resmî olarak davet edildiği 27 Ekim 1922 tarihinde SSCB lideri Vladimir İlyiç Lenin'in Manchester Guardian ve Observer gazetelerine verdiği demeç, Sovyet Rusya'nın Lozan'da izleyeceği politikaların ne olacağına dair oldukça mühim işaretler içermektedir. Lenin verdiği bu demeçte, Sovyet Rusya'nın Boğazlara ilişkin politikası ile ilgili üç madde üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi; her şeyden önce Türkiye'nin ulusal isteklerinin karşılanması ve yerine getirilmesi. İkincisi; barış ve savaş zamanlarında Boğazların tüm savaş gemilerine kapatılması. Sonuncusu ise; Boğazlarla ilgili programlarda ticarî deniz işletmeciliğinin tam anlamıyla serbest olmasının sağlanmasıdır.⁹ Lenin'in önemine işaret ettiği bu maddeler, Sovyet Rusya heyetinin Lozan Barış Konferansı'nda takip edecekleri politikanın temelini oluşturacaktır.

Semyon İvanoviç Aralov da çözümüne katılacakları sorunlarda Sovyet Rusya'nın iki temel düşüncenin gerçekleştirilmesi için çaba göstereceğini belirtmişti. Bunlardan ilki Rusya ile müttefiklerine öteki devletler ile eşit durum ve hak sağlamak; ikincisi ise Sovyet Rusya'nın ve müttefiki olan ülkelerin topraklarında barış ve güvenliğin korunması ile ticarî ilişkilerin serbestliğinin sağlanmasıdır.¹⁰ Büyükelçi Aralov, Boğazlar hususunda Sovyet delegasyonunun görüşlerini ise şu şekilde aktarmıştır:

"Karadeniz Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, deniz ticaret filoları ve savaş dışı gemileri için kesinlikle ve hiçbir sınırlandırmaya bağlı olmayarak serbest olmalıdır. Karadeniz'de olduğu kadar Orta Doğu'da da barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliğinin sağlanması, İstanbul

⁵ Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 153.

⁶ Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, 305.

⁷ E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, III. Cilt (İstanbul: Metis Yayınları, İstanbul, 2015), 442.

⁸ S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 177.

⁹ *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom V, 638.

¹⁰ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, 198.

güvenliğinin sağlam bir garantiye bağlanması. Bu ise, hem Karadeniz hem de Çanakkale Boğazı'nın gerek barışta gerek savaşta devamlı olarak Türkiye dışında bütün devletlerin savaş gemilerine, silahlı gemilerine ve savaş uçaklarına kapalı kalması demektir. Karadeniz Boğazı'yla Çanakkale Boğazı'nın Türkiye'ye ait olduğu esasına dayanan Sovyet Rusya ile müttefikleri, her milletin egemenlik haklarına saygı gösterdikleri için, Türk halkının kendi topraklarında ve sularında, en geniş anlayışla egemenlik haklarını kurmalarını ve bu haklarını korumalarını ısrarla istemektedirler. Ayrıca Sovyet Rusya ve müttefikleri, Türk Hükümeti'nin gerçek anlamda Boğazlarla Marmara Denizi'ni koruyabilmesinin ancak kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak haklarının kendisine verilmesiyle, bir savaş filosuna sahip olmasıyla ve Boğazlarla Marmara Denizi'nin savunmasında gerekli bütün savaş araçlarını elinde bulundurmasıyla mümkün olabileceğini inanmaktadırlar. Boğazların savaş gemilerine kapatılması, bütün devletler arasında eşitlik ilkesine de uymaktadır. Bunun tersi, Boğazların savaş gemilerine açık tutulması, en güçlü deniz devletinin kayırılması anlamına gelir.”¹¹

Sovyet Rusya daha konferans daveti almadan Lozan Barış Konferansı'nın Boğazlar oturumuna yönelik politikasının ne olacağına ilişkin hususi bir komisyon da kurmuştu. Oturum için hazırlıklar konferans davetinden önce başlamıştı. Davet almadığı bir konferansa hazırlanması, Sovyetlerin kendisini konferansa davet ettirmek üzere her türlü yolu deneyeceği ve kendisinin içinde bulunmadığı bir konferanstan çıkacak neticenin hiçbir meseleyi çözüme kavuşturmayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Daha Ekim ayının başında Merkez Komitesi konferansa ilişkin bir yol haritası oluşturmak üzere Askeri ve Denizcilik İşleri Halk Komiseri, RSFSC Devrimci Askeri Konseyi Başkanı Lev Troçki, Komintern Yürütme Komitesi üyesi Karl Radek ve Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'den oluşan bir komisyon kurmuştu. Söz konusu bu komisyona muhtelif devlet kurumları da iştirak etmişti.

Bu komisyonun tartışmaları neticesinde Kremlin, Boğazlar ve Karadeniz konusundaki politikasının şekillendiği birkaç taslak hazırlandı.

Belirlenen bu taslak politikalardan bir tanesi şu ilkelere dayanıyordu:¹²

1. Türkiye'nin egemenliğinin dokunulmazlığı,
2. Boğazların bayrak ayrımı yapılmaksızın ticaret gemilerine ve uçaklarına geçiş için açık olması,
3. Savaş gemilerine Boğazlardan geçişin kapatılması ve Karadeniz'e kıyası olmayan ülkelerin askeri gemi ve uçaklarının Boğazlarda bulunmasının yasaklanması,
4. Karadeniz devletlerine Boğazların ve Karadeniz sularının kullanımı için bir rejim oluşturma hakkının tanınması,
5. Kapitülasyonların ilgası ve yabancı misyonlara hizmet eden askeri gemilerin Boğazları ve Karadeniz'i terk etmesi.

¹¹ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, 199.

¹² İ. A. Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozannskoy Konferentsii, po uregulirovaniyu polojeniya ha bližnem vostokey (1922-1923 godi)," *Novaya i Noveysaya İstoriya* 2 (2019): 78.

Ancak arşivdeki yazışmalardan anlaşılacağı üzere söz konusu komisyonun üyeleri arasında da Lozan'daki politikalara ilişkin bir görüş birliği söz konusu değildi. Buna ek olarak tabii olarak konferansın gidişatına göre de fikirler değişiklik gösterebiliyordu.

Nitekim aynı tarihlerde Karl Radek'in Troçki ve Çiçerin'e gönderdiği bir mektupta kendi görüşüne göre konferansta alınması gereken ve öne sürülmesi gereken tezleri şu şekilde ifade ettiği görülmektedir:¹³

1. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğinin tanınması ve bunun korunması için Boğazların her iki yakasının da tahkim edilmesi,
2. Barış ve savaş durumlarında ticaret gemilerine geçiş özgürlüğü,
3. Barış ve savaş zamanlarında bütün devletler için Boğazlardan askeri gemilerin geçişinin yasaklanması,
4. Boğazlardaki rejimin Karadeniz ülkelerinin temsilcilerinin düzenli başkanlığında ve bu devletlerin bir komisyonu tarafından kurulması,
5. Batı Avrupa Devletleri'nin bu önerileri kabul etmeleri halinde, Sovyet Rusya'nın Karadeniz ülkeleri ile 10 yıllık bir süre için hat gemileri inşa edilmemesi konusunda bir antlaşma imzalamaya hazır olması.

Radek her ne kadar bu söz konusu hususların üzerinde anlaşılması önerisinde bulunsa da yazmış olduğu telgrafta 5. madde sebebiyle Çiçerin ve Troçki'den ayrıldığı dile getiriyordu. Radek tüm bu hususların bir mücadele konusu olduğunun altını çizerek Sovyet Rusya'nın önemli kozları eline alması bakımından inisiyatif alması gerektiğini de vurguluyordu.¹⁴

Tüm bu tartışmalar neticesinde taslakların kurulan komisyonda görüşülmesinin ardından 17 Ekim'de Çiçerin, Stalin ve Politbüro üyelerine aşağıdaki sonuçları içeren bir mektup gönderdi:¹⁵

1. Kıyılardaki tahkimatların kaldırılmasıyla Boğazların serbest bırakılması kabul edilemez ve Karadeniz'de İngiltere'nin hâkimiyeti anlamına gelir;
2. Boğazların barış ve savaş zamanlarında tüm ulusların askeri gemilerine kapatılması mevcut durumda ehven-i şer olarak kabul edilmelidir;
3. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği kıyıları tahkim etme, Boğazları savunmak için bir filoya sahip olma ve Boğazların koruyucusu olarak kalma hakları olarak tanınmalıdır;
4. Askeri amaçlı olmayan tek askeri gemilerin geçişine izin verilmelidir;
5. Boğazları bütün ticaret gemilerine ve uçaklara açılmalıdır;
6. 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın Boğazlar rejiminin Karadeniz ülkeleri komisyonu tarafından sonuçlandırılmasına ilişkin maddesi, gerekirse İtilaf Devletleri'ni de katarak desteklenmeli;
7. Karadeniz ülkelerinden (muhtemelen İtilaf Devletleri'nin büyük güçlerinden

¹³ Rossiiskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sovremennoy Politiçeskoj İstorii (RGASPI), fond 159, opis 2, delo 18, 4.

¹⁴ RGASPI, fond 159, opis 2, delo 18, 4.

¹⁵ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozanskoj Konferentsii," 78.

de) oluşan ve seyrüsefere teknik destek sağlayacak bir komisyon kurulmalıdır;

8. Boğazlar rejiminin değişmesi durumunda bile, Karadeniz'in diğer devletlerin askeri gemilerine geçiş hakkı olmaksızın, kapalı olarak kalacağını kabul edilmesi önerilmektedir;
9. İtilaf güçlerinin bu önerileri kabul etmeleri halinde, Karadeniz ülkeleriyle 10 yıl süreyle yolcu gemisi inşa edilmemesine ilişkin bir anlaşma imzalanabilir.

SSCB Dışişleri Halk Komiserliği de komisyonlar haricinde muhtelif çalışmalar yürütüyor ve raporlar hazırlıyordu. Stalin 30 Ekim 1922 tarihinde Dışişleri Komiserliği'nden hem Boğazlar hem de Orta Doğu'daki sorunları çözmeye yönelik şu tavsiyeler içeren bir telgraf aldı:¹⁶

1. Ulusal azınlıklar sorununun ilkeli bir şekilde çözülmesi için özel bir konferansın toplanmasını talep etmek;
2. Genel olarak karşılıklı borçların iptal edilmesi meselesinde ısrar etmek;
3. Her türlü kapitülasyona karşı çıkmak;
4. Misak-ı Millî'de de belirtildiği gibi Türkiye'nin sınırlarını müdafaa etmek;
5. Bulgaristan'a denize giden bir transit yol verilmesini önermek.

Söz konusu tüm bu tartışmalardan da görüldüğü üzere Sovyet Rusya'nın konferansta müdafaa edeceği tezlerin neler olacağına ilişkin bir netlik söz konusu değildi. Öyle ki Radek, Sovyet Rusya ileri gelenlerine gönderdiği bir telgrafta konferansa davet edilmenin Moskova'ya hiçbir şey kazandırmayacağını belirtmiş, bu şekilde bir katılımın Sovyet Rusya'nın Cenova Konferansı'nda elde ettiği kazanımlardan uzaklaştıracağını ifade ederek Lozan'da kendilerine yalnızca "danışman" olarak yer verildiğini vurgulamıştı. Bu sebepte Lozan'a gidilmemesinin ve hatta bu duruma karşı Sovyet Rusya'nın fevran etmesi gerektiğinin altını çizmişti.¹⁷ Ancak bu görüş bilindiği üzere tartışmaya dahi açılmadan reddedilmiştir. Zira Sovyet yönetimi dünya meselelerine kayıtsız kalmak istemiyor ve kendisinin bu sorunların halledilmesinde çözen taraf yahut etki eden taraf olarak yer almasını arzu ediyordu.

Her ne kadar üzerinde tam manasıyla bir ortak görüş olmasa da SSCB'nin Lozan'a dair tüm tezlerinde Türkiye'nin bağımsızlığını tesis etmesinin değişmezliği, Boğazlardan her türlü askeri geminin geçişinin yasaklanması ve Boğazlar ile ilgili rejimin ne olacağına ilişkin kararın Karadeniz'e kıyası olan ülkeler tarafından karar verilmesi hususları her daim zikredilmiştir. Zira tüm bu hususlar gelecek yıllarda söz konusu meselelerde Sovyet Rusya'nın tesir etmesinin mümkün olduğu noktaları içeriyordu. Böylelikle Sovyetler, anlaşmada kendisinin zararına dahi olsa gelecek yıllarda etki edebileceği şekilde bir şekilde netice almayı da bir seçenek olarak kenarda tutuyordu.

Konferansı tertip eden ülkeler daha evvel bahsedildiği üzere Sovyetler Birliği'ni davet etmemiş ve akabinde Türkiye'nin ve Sovyetlerin ısrarları neticesinde yalnızca Boğazlara ilişkin tartışmalara katılması yönünde bir davetiye göndermişti. RSFSC henüz

¹⁶ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozannskoy Konferentsii," 79.

¹⁷ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozannskoy Konferentsii," 80.

o tarihlerde hem dâhili hem de harici pek çok mesele ile meşgul idi. Yeni kurulmuş bir ülke ve rejim olması sebebiyle beynelmil münasebetlerde beklediği ehemmiyeti göremiyordu.

Söz konusu bu husus Sovyet heyetinin başkanı olarak konferansa katılan Çiçerin'in merkeze yolladığı telgraflarda da görülüyordu. Lozan'a vardığındaki izlenimlerini gönderdiği telgrafında Çiçerin şu cümlelere yer vermişti: "Sadece Lozan'da değil, genel olarak tamamen tecrit edildiğimiz izlenimine kapılıyorum. Curzon konferansın hâkimi. Fransızlar onun kuyruğunda uysalca yürüyorlar. Mussolini bağımsızlığını tamamen kaybetmiş durumda. Türkler ise sanki birilerini kandırmak ve sonunda pes edip boyun eğmek istiyormuş gibi acınası bir politika izliyorlar."¹⁸

Öte yandan Sovyet heyeti konferansta diğer ülkelerin politikalarının ne olduğuna ilişkin bilgileri de merkeze gönderiyordu. Sovyet kaynakları Lord Curzon'un konferanstaki tezlerini şu şekilde özetliyordu:¹⁹

1. Türkleri Sovyet Rusya'dan uzaklaştırmak için Boğazlar konusunda 16 Mart 1921 tarihli Moskova Sovyet-Türk Antlaşmasını ilgasını sağlamak,
2. Boğazlar sorununa İngiliz filusunun her an Karadeniz'e girebileceği bir çözüm getirerek Sovyet Rusya'ya karşı kalıcı bir tehdit oluşturmak,
3. Türkiye'deki Fransız nüfuzunu bertaraf etmek ve Türklerin yalnızca İngiliz himayesine zorlamak
4. Musul sorununu İngiltere'nin lehine çözmek.

4 Aralık'ta Sovyet heyetinin başkanı Çiçerin Boğazlar Komisyonu'na hitap ettiği konuşmasında Orta Doğu'da barışı tesis etmeyi amaçlayan Lozan Konferansı'nın toplanmasını memnuniyetle karşıladığını belirterek Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan delegasyonlarının konferansın tüm komisyonlarına katılmalarına izin verilmediği hususunda şikâyetlerini iletmişti. Aynı konuşmasında Çiçerin, Sovyet delegasyonunun Sovyet Rusya ve müttefiklerinin konumu ile haklarının konferanstaki diğer ülkelerle eşit olması ile Sovyetler ve müttefiki olan cumhuriyetlerin topraklarının barış ve güvenliğinin yanı sıra diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerindeki bağımsızlığının korunması gibi meselelerin halledilmesi için de çaba göstereceğini dile getirmişti. Çiçerin konuşmasında, Boğazlar ile ilgili tüm projeleri inceleme hakkını saklı tutarak, Sovyet tezlerinin temel ilkesini ana hatlarıyla şu şekilde izah etmişti:

"İstanbul Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda ticari seyrüsefer ve barış amaçlı deniz haberleşmesi özgürlüğü mutlak olarak ve hiçbir kısıtlama olmaksızın güvence altına alınmalıdır. Karadeniz'de barışın korunması ve kıyıların güvenliği ile Orta Doğu'da barışın korunması ve İstanbul'un güvenliği kesin olarak garanti altına alınmalıdır; bu da Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının hem barış hem de savaş zamanında, Türkiye hariç tüm ülkelerin askeri ve silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak

¹⁸ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozanskoj Konferentsii," 81.

¹⁹ V. P. Potemkin, *İstoriya Diplomatii, Tom III: Diplomatija v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoj Voynı, 1919-1939 gg.* (Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, 1945), 210.

açık olacağı anlamına gelmektedir.”²⁰

Çiçerin’in konuşmasında da anlaşıldığı üzere Sovyet tezleri, Boğazlar üzerinde Türkiye’nin tam hâkimiyetini kapsıyordu. Yine Boğazlar üzerinde hakların bütünüyle Türkiye’ye iadesinden yanaydı.

Çiçerin söz konusu hitabında aynı zamanda Boğazların yalnızca Türkiye’yi değil, SSCB’yi de etkilediğine atıfta bulunduğu cümleler de dile getirdi. Boğazlar konusunun SSCB’yi neden hayatî derecede ilgilendirdiğini açıklamaya devam eden Çiçerin konuşmasında şu sözlere yer verdi:

“Her şeyden önce Boğazlar ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır; savaştan önce Rusya’nın tahıl ihracatının yüzde 70’inden fazlası Karadeniz ve Azak Denizi limanlarından yapılmaktaydı. Boğazlar savunma açısından daha da önemlidir. Mondros Mütarekesi’ne göre İtilaf güçlerine ait deniz filolarının Karadeniz’e girmesine izin verilmesi ile birlikte, Sovyet cumhuriyetlerinin güvenliği sürekli tehdit altında olacaktı. İtilaf Devletleri Denikin ve Wrangel’in ordularını beslediler; Odessa, Nikolayev, Herson, Sivastopol, Batum ve diğer Karadeniz kıyı şehirlerini işgal ettiler.”²¹

Bununla birlikte Çiçerin Misak-ı Milli’nin İstanbul ve Boğazlar ile ilgili olan maddesine atıf yaparak Boğazların savaş gemilerine açılmasının sadece Sovyet Rusya ve müttefiklerinin değil, aynı zamanda Türk halkının da çıkarlarını etkilediğinin altını çizdi ve bu hususta Sovyetler ile Türkiye’nin bakış açılarının örtüştüğüne dikkat çekti.²²

Ancak Sovyet Rusya’nın tezleri konferansta hiçbir şekilde kabul görmedi. İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında mutabık kalınan metne ilişkin Moskova’yı bilgilendirmeye devam eden Çiçerin durumu değerlendirdiği telgrafta şu hususlara dikkat çekmiştir:²³

1. Heyetin ana hedefi olan Boğazların askeri gemilere tamamen kapatılması hedefine ulaşılamamıştır, zira Türkler SSCB’yi bu konuda desteklememiştir;
2. Ankara, Boğazların ve İstanbul’un savunulmasıyla ilgilenmekte ancak Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin askeri gemilerinin Karadeniz’de kalmasıyla ilgilenmemektedir;
3. Müttefikler Türklerle birlikte hareket ederken aynı zamanda Karadeniz rejimine karşı uzlaşmazlıklarını artırmışlardır;
4. Tüm bunlara rağmen Türkiye askeri programıyla azami derecede ilgilenmektedir ve Rusya’nın potansiyel bir müttefikidir;
5. Heyet, Ankara’yı müttefiklere yaklaşımdan caydırmalıdır;
6. Boğazlar meselesi bir kördüğüm değildir ve ilerlemektedir.

Sovyet kaynaklarında Türkiye’nin Lozan’da Sovyet önerilerini desteklemeyi reddetmesi, bir yandan Türkiye’nin Boğazlar üzerinde tek başına kontrol uygulayabilecek durumda olmamasıyla da açıklanmıştır. Bu görüşe göre Sevr Antlaşması’nın şartlarını kabul etmeyen Türkiye, bağımsızlığının uluslararası alanda tanınmasını sağlamak

²⁰ Potemkin, *İstoriya Diplomatii*, Tom III, 216.

²¹ Potemkin, *İstoriya Diplomatii*, Tom III, 217.

²² Potemkin, *İstoriya Diplomatii*, Tom III, 217.

²³ Hormaç, “Sovetskaya Rossiya na Lozanskoj Konferentsii,” 85.

mecburiyetindeydi. Kaynaklar, Boğazlar konusunda verilen bir dizi tavize rağmen Lozan Barış Antlaşması'nı Türk diplomasisi için bir zafer olarak değerlendirmişler ve buna ek olarak Sovyet Rusya'nın Boğazlar meselesindeki tavrının Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlaşmasına ve daha kötü sonuçlarla sonuçlanabileceğini dile getirilmiştir.²⁴

Tüm bu hususlar ve Sovyet tezlerinin kabul edilmemesi meselesi konferans neticesinde imzalanacak anlaşmaya imza atılıp atılmayacağına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirdi. 14 Ağustos 1923'te SSCB Komiseri Çiçerin sözleşme metnini bazı çekinceler not düşerek imzaladı ancak Moskova, haklarını ihlal ettiği ve Karadeniz devletlerinin barış ve güvenliğini garanti etmediği gerekçesiyle bu antlaşmayı onaylamadı.

Sovyet Rusya'nın daha en başından konferansa davet edilmemesi hususu Boğazlar rejimine ilişkin kararın yalnızca İtilaf Devletleri tarafından alınmak istediğini anlamına geliyordu. Sovyet Rusya'nın doğrudan konferansın kaderine etki etmesi meselesi İtilaf Devletleri'nin konumunu tehlikeye sokacaktı. Karşıtı oldukları bir rejimin böylesine önemli bir konferansta başarı göstermesi ve politikasını dayatması uluslararası alanda Sovyetlerin imajına müspet bir katkı sağlayacaktı. Yine Boğazlar rejiminin İtilaf güçlerinin ve bilhassa İngiltere'nin tezleri doğrultusunda çözülememesi hususu Sovyet Rusya'nın çevrelenememesi ile bu rejimin Karadeniz'deki varlığının kontrol hatta baskı altında tutulmaması manası taşıyacaktı. Saydığımız tüm bu sebepler Sovyetlerin kendi tezlerini ateşli bir şekilde savunmasını gerektirdi. Öyle ki Sovyet heyeti başkanı ve aynı zamanda Dışişleri Komiseri olan Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'in konferanstaki bildirisi, İngiliz heyetinin başkanı olan George Curzon'un da dikkatini çekmiş ve Curzon kendisi için "eğer onu gözlerim kapalı dinlemiş olsaydım, onun fes giydiğini ve kendisini İsmet Paşa olarak tanıttığını düşünürdüm" yorumunda bulunmuştur.²⁵ Dışişleri Komiseri Çiçerin'in bu tavrı SSCB'nin Boğazlar meselesini ne denli önemseydiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

En başta Sovyetlerin konferansa yaklaşımı olmak üzere Rus arşiv ve kaynakları Lozan Barış Konferansı süreci ve akabinde imzalanan antlaşma ile ilgili olarak pek çok hususun tetkik edildiğini göstermektedir. Öyle ki konferansta Boğazlar rejimine ilişkin tartışmalar İngiltere ve Sovyet Rusya arasında çözülmesi gereken bir hale gelmişti. Yine Türk heyetinin Sovyet tezlerini hayata geçirememesi meselesi Türkiye'nin politikalarının yetersiz görülmesine yol açmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, daha en başında Sovyet Rusya konferansa davet dahi edilmemişti. Dolayısıyla toplanan bu konferansın bir mutabakata varması ve neticesinde bir antlaşma imzalanması için başta İngiltere ile anlaşmak elzemdi. Bu açıdan bakıldığında Türk tarafının Sovyet Rusya'nın tezlerini savunması, dayatması ve bunlardan taviz vermemesi durumu konferansın çıkmaza girmesi anlamına gelebilirdi. Zira genel vaziyete bakıldığında anlaşmanın sağlanması meselesi Sovyet Rusya ile değil, İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri ile anlaşmakta yatıyordu.

²⁴ G. Djamil, *SSSR-Turtsiya: Ot neytraliteta k holodnoy voyne 1939-1953* (Moskova: Tsentr Propagandi, 2008), 22.

²⁵ D. Ye. Yeremeyev, *İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney* (Moskva: Kvadriga, 2017), 105.

3) Sovyet Kaynaklarında Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı Politikasının ve Lozan Barış Antlaşması'nın Değerlendirilmesi

Türkiye'nin Lozan sürecinde takip ettiği politikalara ilişkin bilgi, yorum ve değerlendirmeler Sovyet kaynaklarında Lozan Barış Konferansı'na ilişkin kaleme alınan çalışmalarda geniş yer tutmaktadır. Sovyet müellif ve yazarlar, bu süreçte Türkiye'nin politikalarının kendilerine göre uygun olmayan taraflarını tenkit ettikleri gibi Türkiye açısından olumlu olan taraflarına da eserlerinde yer vermişlerdir.

Sovyet kaynaklarında Lozan Barış Konferansı'nda Boğazlar meselesine ilişkin değerlendirme ve yorumlar tabii olarak yalnızca Türkiye'nin millî menfaatlerine verilen ehemmiyetten değil, Boğazlar ile alâkalı sorunların doğrudan RSFSC'yi ilgilendirmesinin bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Sovyet yazar Yusuf Alioğlu Bağirov, Boğazlar konusunda varılan antlaşmanın yalnızca Türkiye için değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği için de tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bağirov, Stalin'in o günlerde Boğazlardan gelmesi muhtemel emperyalist bir saldırı ihtimaline değindiğini de vurgulayarak Boğazlardaki durumun açıkça Türkiye ve SSCB'nin çıkarlarına yöneldiğini, Türk heyetinin yalnızca ulusal çıkarlarına zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda Karadeniz'deki komşusu olan dostu SSCB'ye de ciddi zararlar verdiğini ifade etmiştir.²⁶ Ancak Sovyet Rusya'nın Lozan'daki tutumunun stratejik maksadının yanı sıra ideolojik bir maksadı da bulunuyordu. 30 Kasım 1922'de Karl Radek'in Komintern'de yaptığı konuşmada Sovyet Rusya'nın tavrında ideolojik bir tutumun da olduğunu belirterek şu sözlere yer vermiştir:

"Sovyet Rusya Türkiye'yi, hükûmetinin kara gözleri için desteklemedi ve bugün de bu yüzden desteklemiyor. Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi desteklemesinin nedeni, Türkiye'nin zaferini Doğu'nun devrimleşmesi için bir katkı ve dolayısıyla dünya proletaryasını ve Rus devrimini güçlendiren çok önemli bir etken olarak görmesidir. Bu yüzden Sovyet Rusya, Lozan'da Türkiye'nin haklı isteklerini destekleyecektir."²⁷

Yazar Stefanos Yerasimos da Boğazlar hususundaki tavizlerin, Batı ülkelerinin dilediği zaman Karadeniz'e girip Sovyet Rusya'yı en zayıf noktadan vurabileceği ve İstanbul'un tehlike altında olmasının bir sonucu olarak Türk Hükümeti'nin sürekli bir şekilde baskı altında tutabileceği anlamına geldiğini belirterek Sovyet Rusya'nın Boğazlara ilişkin izlediği politikanın Türkiye'nin çıkarları kadar Sovyet Rusya'nın çıkarlarını da etkileyeceğini belirtmektedir.²⁸ 1962-1964 ve 1967-1969 tarihleri arasında Türkiye'deki SSCB Ticaret Müsteşarlığı'nda muhtelif görevlerde bulunan müellif Nikolay Gavriloviç Kireyev de Boğazlara ilişkin imzalanması plânlanan sözleşmenin, Türkiye'nin kendi çıkarları da dâhil olmak üzere Karadeniz'e kıyaslı olan ülkelerin hayatî öneme sahip çıkarlarını ihlâl ettiğini belirtmiştir.²⁹ Görüldüğü üzere Boğazlar meselesi, tam anlamıyla Sovyet Rusya'nın güvenliği addedilmiş ve Boğazların güvenliği doğrudan Sovyet

²⁶ Y. A. Bağirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii* (Moskva: Akademiya Nauk SSSR İstitut Vostokovedeniya, 1955), 11.

²⁷ Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993), 79.

²⁸ S. Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979), 484.

²⁹ N. G. Kireyev, *İstoriya Turtsii XX. Vek* (Moskva: Kraft+ İstitut Vostokovedeniya RAN, 2007), 154.

Rusya'nın güvenliği olarak algılanmıştır.

Sovyet Rusya'nın Boğazlara ilişkin tüm bu isteklerine rağmen kabul edilen antlaşmada bu taleplerin hiçbiri gerçekleşmemiştir. Yazar Bagirov'a göre Boğazlar konusunda Türkiye'nin egemenliğini ihlâl ettiğini söylediği ve olası bir saldırı durumunda Türkiye'nin kendisini savunamayacağını belirttiği tavizler şunlardır:³⁰

1. Türk delegesi başkanlığında Uluslararası Boğaz Komisyonu'nun kurulması,
2. İstanbul garnizonunun 12 bin kişi ile sınırlandırılması,
3. Boğazların askerden arındırılması,
4. Herhangi bir yabancı savaş gemisinin barış ve savaş zamanında, gece yahut gündüz olması fark etmeksizin serbest geçişi.

Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'nda Boğazlar konusundaki tutumu ve yukarıda sıralanan maddelerin kabul edilmesi, Sovyet kaynaklarında birtakım eleştirilere de yol açmıştır. Sovyet kaynaklarında bilhassa konferansta ve daha sonra birçok kez uluslararası arenada Türkiye'ye destek verildiği belirtilmekle birlikte İtilaf Devletleri'nin her türlü sınırlandırmasına karşın Sovyet delegasyonun bu konferansa katılmasının Türklerin diplomatik başarılar elde etmesini kolaylaştırdığı vurgulanmıştır. Bilhassa Boğazlar sorununa ilişkin yapılan toplantılarda bu hadisenin Sovyet Rusya'nın da çıkarlarını etkiliyor olması nedeniyle Türkiye'nin ulusal değerlerinin zarar görmemesi ve Boğazlar üzerinde tam egemenliğinin sağlanması için Sovyet heyetinin büyük bir çaba gösterdiği ancak Türkiye'nin diğer konularda başarılı olma düşüncesiyle Sovyet tekliflerine sıcak yaklaşmadığı belirtilmiştir.³¹

Yuriy Nikolayeviç Rozaliyev de Boğazlar sorunu görüşülürken Sovyet Rusya'nın Türklerle birlikte ortak bir cephe oluşturma gayretinin başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmiş, Türk heyetinin Sovyet Rusya'nın desteğini açık bir şekilde geri çevirerek Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için büyük bir öneme sahip Boğazlar hususunda emperyalist ülkeler ile antlaşma yaptığını yazmıştır.³² Semyon İvanoviç Aralov da Lozan'daki Türk heyetinin Türkiye'nin mevzilerini inatla savunduğunu belirtmiş ve yalnızca Boğazlara ilişkin varılan kararın bir istisna olduğunu vurgulamıştır. Büyükelçi Aralov, Türk heyetinin bu konuda oldukça hızlı teslim olduğunu ve bu durumun Türkiye'nin millî çıkarlarına uygun olmadığını ifade etmiştir.³³ Bir diğer kaynakta da Türk heyetinin İtilaf Devletleri'nden diğer konularda taviz alma umuduyla Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini yasaklayan Sovyet önerisini desteklemediği belirtilerek Türk heyetinin tutumu tenkit edilmiş ve Boğazlar konusunda İngiltere'nin projesinin gerçekleştiği öne sürülmüştür. Barış ve savaş zamanında tüm ülkelerin ticaret ve askerî gemilerinin serbest geçişinin ve Boğazların silahsızlandırılmasının, Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerin güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğu vurgulanmış ve Boğazlara ilişkin alınan kararın Karadeniz'de bulunan Sovyet limanlarını

³⁰ Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 10.

³¹ P. Moiseyev & Y. Rozaliyev, *K İstorii Sovetsko-Turetskikh Otnoşeniy* (Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturi, 1958), 33.

³² Y. N. Rozaliyev, *Mustafa Kemal Atatürk* (İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1997), 54.

³³ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, 178.

doğrudan tehdit ettiği gerekçesiyle Sovyet çıkarlarına aykırı olduğu ifade edilmiştir.³⁴ Dmitriy Yevgenyevič Yeremeyev de Türk diplomasisinin Batılı güçlere verilen en büyük imtiyazın Boğazlar konusunda olduğunu belirterek sözleşme hükümlerinin Türkiye'nin egemenliğini ihlâl ettiğinin ve olası bir düşmana karşı silahlı durumda askerî açıdan savunmasız kalmasına neden olacağını altını çizmiştir. Ayrıca Yeremeyev, Boğazlara ilişkin alınan kararın SSCB için doğrudan ve ciddi bir tehdit olduğunu vurgulayarak yabancı deniz kuvvetlerinin istedikleri zaman Karadeniz'e girme olasılığını ortaya çıkardığını ifade etmiştir.³⁵ Sovyet yazar Aron Davidoviç Novičev de Boğazlar sözleşmesinin esas itibari ile Sovyetler Birliği'ne yönelik bir tehdit olduğunu söylemiştir. Novičev, Türkiye'nin kendisine İstiklâl Harbi'nde önemli yardımlar sağlayan Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına zarar veren bir konuda taviz vermesini Türkiye'nin emperyalistlerle anlaşma niyetinde olduğu şeklinde yorumlamış ve bu durumun Türk halkının millî çıkarlarına da zarar verdiğini vurgulamıştır.³⁶ 1925-1926 yıllarında Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde Türkiye Masası Başkanı olan Sovyet tarihçi A. Melnik³⁷, Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'nin Sevr Antlaşması'na kıyasla ciddi kazanımlar elde ettiğini belirtmiş fakat egemenliğinin yine de kısıtlandığını ifade etmiştir.³⁸ Yazar Vladimir Aleksandroviç Gurko-Kryajin de buna benzer bir şekilde Boğazlarda silahsızlandırılmış olan Türkiye'nin herhangi bir zamanda üzerinde askerî baskı oluşturabilecek güçlerin elinde oyuncığa dönüşeceğini belirtmiştir.³⁹ Bu görüşlere paralel olarak İnal Butayev de Lozan'da Türkiye'nin siyasi özgürlüğünü korumak adına egemenliği ve bağımsızlığı için tehdit oluşturan konularda tavizler verdiğini ifade etmiştir.⁴⁰

Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'nda sergilediği tutum Komintern'de de birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Yapılan bir konuşmada, Anadolu'da savaş meydanlarında kahramanca mücadele sonucunda elde edilen kazanımların çoğunun görüşme salonlarında tek tek teslim edildiği belirtilmiş ve Türkiye'nin kendi halkının gücüne dayanarak kazandığı gücünü zayıflattığı yorumunda bulunulmuştur.⁴¹ Bu noktada Komintern'de yapılan konuşmaların Sovyetler Birliği'nde kaleme alınan çalışmalardan daha ideolojik olması dolayısıyla daha sert olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Sovyet kaynaklarında Türkiye'nin Boğazlar konusunda tavizler vermesi, genel olarak diğer konularda muhtemel ayrıcalıklar elde etme amacıyla açıklanmıştır. Yine bunun dışında farklı ideolojik yaklaşımlar da bulunmaktadır. Yazar Yusuf Alioğlu Bagirov Türkiye'nin verdiği bu imtiyazların sebeplerini burjuva milliyetçilerinin kararsızlığı, emperyalizme karşı mücadeledeki tutarsızlıklar, emperyalist güçler ile bağlarını koparmama isteği ve halkların devrimci hareketinden korkulması ile açıklamaktadır.⁴²

³⁴ M. A. Gasratyan, C. F. Oreškova & Y. A. Petrosyan, *Oçerki İstorii Turtsii* (Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi İzdatelstvo Nauka, 1983), 176.

³⁵ Yeremeyev, *İstoriya Turtskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*, 108.

³⁶ A. D. Novičev, *Turtsiya* (Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1965), 164.

³⁷ Anatoliy Filippoviç Miller'in bazı kitaplarında kullandığı müstear isim.

³⁸ A. Melnik, *Turtsiya* (Moskva: Gosudartstvennoe Sotsialno-Ekonomičekoe İzdatelstvo, 1937), 82.

³⁹ V. A. Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolyutsii v Turtsii* (Moskva: Mir, 1923), 183.

⁴⁰ İ. Butayev, *Problemi Turtsii* (Leningrad: Raboçee İzdatelstvo Priboy, Leningrad, 1925), 187.

⁴¹ Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye-1*, 158.

⁴² Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 11.

Yazar Vladimir Aleksandroviç Gurko-Kryajin ise Türkiye'nin Boğazlar konusunda taviz vermesinin sebebini, İtilaf Devletleri ile silahlı bir mücadeleye devam etmek için Türkiye'nin yetersiz kalacağı görüşü ile açıklamaktadır.⁴³ Sovyet kaynakları Lozan'da Türkiye'nin verdiği bir diğer önemli imtiyazın da Musul olduğunu belirterek bu tavizin Musul'un kaybedilmesi anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.⁴⁴ Öte yandan yine kaynaklarda Musul meselesinin Boğazlar rejiminin belirlenmesine ilişkin Türk heyetinden imtiyaz almak ve Türk tarafını kendi dayattığı ilkelere icbar etmek üzere İtilaf Devletleri'nin kullandığı enstrümanlardan biri olarak görülmüştür.

Kaynaklar Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki görüşmelerde Boğazlar meselesinden farklı olarak ekonomik olarak birtakım başarılar kazandığı belirtilmiştir. Tarihçi Dmitriy Yevgenyeviç Yeremeyev, kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelere dağıtılması ve bu borcun taksitler hâlinde ödenmesinin ekonomik bir başarı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Diğer bir kaynakta da kapitülasyonların ortadan kaldırılması meselesi takdir edilirken bu tavizin alınmasında Sovyet Rusya'nın teslimiyetçiliği ve sömürgeciliği şiddetli bir şekilde kınaması ile verilen desteğin çok önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶ Yine Yeremeyev kaleme aldığı başka bir kitabında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye olan desteğinin kazanmasında büyük bir etkiye sahip olduğunu belirterek Sevr Antlaşması ile dayatılan esaretin ve soygunun Türk süngüleri ile yırtılıp atıldığını, bunun yerine de 24 Temmuz 1923 tarihinde imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü teyit ettiğini belirtmiştir. Yeremeyev Lozan'da Türkiye'nin ulusal çıkarlarını savunmak için Sovyet Rusya'nın her türlü çabayı gösterdiğini belirterek Türkiye'yi destekleyen yegâne devletin Lenin'in ülkesi olduğunu zikretmiştir.⁴⁷

Semyon İvanoviç Aralov ise Türkiye'nin Lozan'da etnografik sınırları içerisinde Türk ulusunun birliğini koruduğunu, Batılı devletlerin Türkiye'yi soktuğu malî ve ekonomik esaretten kurtardığını ve bunu büyük ölçüde Sovyet Rusya'nın maddî ve manevî yardımları sayesinde başardığını belirtmektedir.⁴⁸

Yazarlar, Boğazlar meselesinde Türkiye'nin tutumunu tenkit etmelerine rağmen genel itibari ile konferans boyunca elde edilen kazanımların Türkiye adına olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Tarihçi Boris Mihayloviç Potshveriya, Lozan Barış Konferansı'nda Türk diplomasisinin önemli bazı tavizler vermesine karşın ülkenin çıkarlarını savunduklarını yazmıştır.⁴⁹

Lozan Barış Antlaşması yalnızca uluslararası arenada İtilaf Devletleri'ne karşı kazanılmış bir zafer değil, aynı zamanda Türkiye içerisinde bulunan muhalif kesime karşı da elde edilmiş bir başarıydı. 1922 senesinde Komintern gözlemcisi olarak Türkiye'de bulunan Leonid ve Friedrich, Lozan Barış Konferansı'nın Türkiye'de sultanın

⁴³ Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolyutsii v Turtsii*, 184.

⁴⁴ Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 11.

⁴⁵ Moiseyev & Rozaliev, *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, 108.

⁴⁶ Moiseyev & Rozaliev, *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, 35.

⁴⁷ D. Ye. Yeremeyev, *Na Stike Azii i Evropi, Oçerki o Turtsii i Turkah* (Moskva: Hauka, 1980), 129.

⁴⁸ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatinin Anıları 1922-1923*, 213.

⁴⁹ B. Potskhveriya, "1920'li ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 189-196.

tarafhtarlarına ve İtilaf Devletleri'ne karşı kazanılan çok önemli bir zafer olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁰ Tarihçi Aron Davidoviç Novıçev de Türkiye'nin verdiği büyük imtiyazlara rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın emperyalistlere karşı kazanılan büyük bir zafer olduğunu belirterek bu antlaşmanın Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirdiğini, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk milliyetçilerinin radikal kanadının konumunu sağlamlaştırdığını ve yabancı sermayenin Türkiye'de ekonomik, siyasi ve kültürel gelişim açısından yarattığı birtakım engelleri ortadan kaldırdığını vurgulamıştır.⁵¹ Yine Boris Moiseyeviç Dantsing Lozan Barış Antlaşması'nın müdahalecilere karşı kazanılmış bir zafer olduğunu ve böylece Türk dış politikasında ikinci dönemin başladığını vurgularken,⁵² yazar İnessa İliniçna İvanova da Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin bağımsızlığının ve ulusal egemenliğinin resmî olarak tanınmasının oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Yusuf Alioğlu Bagirov, Lozan Barış Konferansı'nın İstiklâl mücadelesinin bir sonucu olduğuna dikkat çekmiş, antlaşmanın esas önemini İtilaf ve ABD güçlerinin Türkiye'nin egemenliğini tanımaya mecbur kalması olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Bagirov, kapitülasyon rejiminin kaldırılmasının da büyük bir başarı olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Bir diğer kaynakta da verilen tavizlere rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın Türk halkının büyük zaferi olduğu, bunun doğal sonucu olarak da İtilaf güçlerinin Türk devletinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını yasal olarak tanımak zorunda kaldığı belirtilerek elde edilen bu zaferdeki Sovyet Rusya desteğinin önemi vurgulanmıştır.⁵⁵ Sovyet kaynaklarında Lozan Barış Antlaşması, Boğazlar söz konusu olduğunda tam anlamıyla bir zafer olarak addedilmese de; Türkiye'nin tam anlamıyla bağımsızlığını tasdik etmesi, egemenliğinin tanınması, kapitülasyonların ilgası ve ülke ekonomisinin gelişmesi için gerekli şartları yaratmış olması sebebiyle Türkiye açısından bir zafer olarak görülmektedir.⁵⁶ Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin henüz sona ermediği tarihlerde Ankara'da bulunan Sovyetler Birliği Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov da Lozan Barış Konferansı'nın genel olarak Türkiye için başarıyla sonuçlandığını belirtmiştir.⁵⁷

Diğer taraftan Yusuf Alioğlu Bagirov, Türkiye'nin konferansta daha iyi sonuçlar elde etmek için önemli fırsatları olduğunu vurgulamaktadır. Bagirov, Türk heyetinin ülkesinin ekonomik ve malî çıkarlarını inatla savunduğunda emperyalist taleplerin geri çekildiğini, ancak Türk heyetinin uzlaşmaya istekli olduğu konularda da emperyalistlerin bundan faydalandıklarını ve ülkenin ulusal çıkarlarına ciddi anlamda zararı dokunacak tavizler vermeye zorladıklarını belirtmektedir. Ayrıca Bagirov, verilen bu imtiyazlarda Türk halkının İstiklâl Harbi'ndeki zaferi ardından emperyalist güçlerin Türkiye'deki eski konumlarını yeniden ele geçirebilme fırsatını koruduklarını belirterek buna ilave olarak gelecekte bu imtiyazların emperyalistlere Türkiye'yi Sovyet karşıtı planlarında kullanma

⁵⁰ Friedrich-Leonid, *Ankara 1922. İki Komintern Gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı Değerlendirmeleri*, çev. Gizem Gürtürk (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1994), 68.

⁵¹ Novıçev, *Turtsiya*, 164.

⁵² B. Dantsig, *Turtsiya* (Moskova: Gasudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo, 1940), 117.

⁵³ İ. İ. İvanova, *Evolyutsiya Blijnevostoçnoy Politiki Turetskoy Respubliki (1923-2016)*(Moskva: Aspekt Press, 2017), 12.

⁵⁴ Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoj Konferentsii*, 10.

⁵⁵ Gasratyan, Oreškova & Petrosyan, *Oçerki İstorii Turtsii*, 176.

⁵⁶ Moiseyev & Rozaliev, *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, 36.

⁵⁷ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatinin Anıları 1922-1923*, 174.

imkânı için umut verdiğini ifade etmiştir.⁵⁸

Lozan Barış Konferansı'nda tartışmaya açılan Boğazlar meselesi Sovyet Rusya tarafından adeta bir iç güvenlik meselesi olarak görülmüştür. Sovyet Rusya'nın konferansa katılmak için gösterdiği çaba ve Sovyet devlet adamlarının konferansa dair yaptığı açıklamalar Boğazlar meselesinin Sovyet Rusya açısından taşıdığı ehemmiyetin tabii sonucudur. Sovyet kaynaklarında Boğazların kullanımına ilişkin alınacak kararlar doğrudan Sovyet Rusya'nın güvenlik meselesi olarak algılanmış ve buna göre değerlendirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Türk heyetinin Boğazlara ilişkin tavırlarını kendi meselelerini değerlendiriyormuş gibi ele almışlardır. Nitekim Türkiye'nin süngü gücüyle kazandıklarının bir kısmını Lozan'da kaybettiğini belirten İnal Butayev, Türk heyeti mensuplarının kendi haklarını Sovyet delegeleri kadar kararlı savunması durumunda Türkiye'nin daha fazla kazanım elde edebileceğini vurgulamıştır.⁵⁹

Tüm bu konulara büyük önem veren Sovyet kaynakları, Türkiye'nin Boğazlar ve Musul konularında taviz vererek diğer tartışılan konularda başarı sağlamayı umduğunu belirtmektedir. Boğazlar konusunda İtilaf Devletleri'ne verilen tavizin, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve bağımsızlığına zarar verdiğini belirten kaynaklar, kendi güvenliklerini de tehlikeye atması sebebiyle bu durumun üzerinde bilhassa durmuş ve Lozan'da katıldıkları tek oturum olan Boğazlar meselesini de bu minvalde ele almışlardır.

Sonuç

Türk tarihinin tetkik edilmesi hususunda Sovyet kaynakları büyük bir öneme sahiptir. Bilhassa Sovyetler döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını ve o sürecini ele alan pek çok çalışma yapılmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı, muhtelif devlet adamları, inkılâplar, sanayi, ekonomi ve ordu gibi pek çok konu bu çalışmalarda detaylı bir şekilde kaleme alınmıştır.

Lozan Barış Konferansı ve akabinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması da bu konulardan birisi olmuştur. Makalede de bahsettiğimiz gibi Sovyet Rusya ilk başta bu konferansa savaşın tarafı olmadığı gerekçesiyle davet edilmemişti, fakat Türkiye ve SSCB'nin ısrarları sonucunda Boğazlar oturumuna katılmıştı. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi 1920'li yıllarda da Karadeniz, dolayısıyla Boğazlar konusu Rusların her daim ehemmiyet atfettikleri bir konu olmuştur. Sovyetler, bu konferansta Boğazlar meselesine ilişkin alınması muhtemel bir kararın kendisinin egemenlik haklarını ihlâl edeceğini düşünmüş ve konferansa katılım konusunda büyük bir mukavemet göstermişti. Zira Batılı devletler tarafından alınması muhtemel tavizler yeni bir rejim ile dünya sahnesine çıkmış SSCB'nin daha ilk yıllardan işlerini zorlaştırabilirdi. Boğazlar konusu Sovyetler nezdinde doğrudan devletin güvenlik meselesi olarak görülüyordu. Bu sebepten Sovyet Rusya'nın konferans sürecine ilişkin politikası Türkiye'nin Boğazlarda tam hâkimiyet kurmasına yönelik olmuştur. Sovyet Rusya'nın Boğazlarda Türkiye'nin tam bir hâkimiyet kurması yönündeki politikaları Karadeniz ve Kafkaslardaki güvenliğinin de temelini oluşturuyordu. İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe

⁵⁸ Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 12.

⁵⁹ Butayev, *Problemi Turtsii*, 188.

geçebilecek olması Sovyetlerin Karadeniz'deki güvenliğinin en büyük tehdidi olacaktı. Öte yandan SSCB'nin uluslararası mecrada Türkiye'nin mücadelesine destek vermesi hadisesi nüfuzu için de önem arz etmekteydi. Böylece Sovyetler, dünyada cereyan eden ve etmesi muhtemel bağımsızlık hareketlerini hem ulusal hem de uluslararası hadiselerde destekleyeceğini tüm dünyaya göstermiş olacaktı. Yine verilecek bu destek Sosyalizmin diğer ülkelere ihraç edilmesi bakımından da ehemmiyet taşıyordu.

Ancak Sovyet Rusya'nın doğrudan kendi güvenliklerini sağlamayı amaçladıkları bu politikaları Türk heyeti nezdinde tam olarak istedikleri karşılığı bulmadı. Zira Sovyet delegasyonunun konferanstaki ajandası Türk heyetinin ajandasından oldukça farklıydı. Türk toprakları yıllardır işgal altındaydı ve yeni kurulan Türk devletinin egemenliği tüm dünyaya ilân etmesi zaruri idi. Sovyet heyetinin Boğazlar üzerindeki tam Türk hâkimiyeti fikri ancak 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile hayata geçebilecekti. 1923 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu savaş sonrası vaziyet göz önüne alındığında Türkiye'nin yeni bir devlet olarak tüm dünyaya bağımsızlığını ilân etmesi ve Anadolu topraklarında egemenliğini yeniden tesis etmesi üzere birtakım tavizler vermek durumunda kalması Rus kaynaklarında bazı eleştirilere yol açmıştı. Sovyetler kendilerinin desteği ile Türk heyetinin istediği her şeyi masadan alabileceğine inanıyordu. Nitekim bu beklenti karşılıksız kaldı. Hatta Lozan Barış Konferansı esnasında Türk ve Sovyet heyetleri arasındaki bu görüş ayrılıkları ülkeler arasındaki ilişkilerin gerilmesine dahi sebebiyet verdi.

Yaşanan tüm bu hadiseler göz önüne alındığında SSCB, konferans boyunca Türk heyetine kendi çıkarları ile bağlantılı olarak tam anlamıyla destek olmuş, Türkiye'nin Boğazlar konusunda söz hakkına sahip tek ülke olmasına yönelik bir politika takip etmiş ve Boğazların kendi savaş gemilerine dahi kapalı kalmasını teklif etmekten geri durmamıştı. Ancak genel itibarıyla Lozan sürecine yönelik Sovyet kaynakları, Türkiye'nin bu antlaşmadan kârlı bir şekilde çıktığını ve buna bağlı olarak bağımsızlığını kazandığını ifade etmektedirler.

Sovyet kaynakları her ne kadar Türkiye'nin Sovyet tezlerini desteklemesi halinde istediği neticeleri alacağı iddiasında olsa hesaba katılmayan meselelerin olduğunu söylememiz mümkündür. Yukarıda birçok kere işaret ettiğimiz SSCB'nin bu konferansa davet edilmemesi hususu bunun en önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sırf bu husus bile konferansın nasıl ilerleyeceğini göstermesi açısından önemli ipuçları barındırmaktadır.

Öte yandan Türk halkının yıllardır savaş meydanlarında harap olması meselesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Sürecin uzaması demek bu durumun daha kötü bir hale evrilmesine yol açabileceği gibi Ankara Hükümeti'nin meşruiyetinin sorgulanabilmesi gibi riskler de taşıyordu. Buna ek olarak konferansın tartışma konuları arasında yalnızca Boğazlar meselesi de yer almıyordu. Kapitülasyonlar, Musul sorunu ve Osmanlı Devleti'nin borçları gibi meseleler de konferansın tartışma konuları arasında bulunuyordu. SSCB'yi ilgilendiren yalnızca Boğazlar meselesi iken Türk heyeti tüm bu sorunları halletmek durumundaydı. Dolayısıyla Türk tarafının tezleri bir çatışma değil, mutabakat zeminine oturmak zorundaydı.

Yine Lozan Barış Konferansı'nda gerçek manada bir barışın anahtarının Sovyetlerin elinde olmaması hususuna da not düşmek gerekmektedir. Öte yandan Türkler ve Ruslar arasında süregelen tarih algısı ve Sovyetler Birliği'nde kurulan yeni rejimin gelecek yıllarda Türkiye'yi tehdit etmesi ihtimali Türk heyetini SSCB tezlerinin tam anlamıyla desteklenemeyeceği fikrine yöneltmiş olabileceği akla yatkın gözükmektedir. Ancak yine de Sovyet Rusya'nın Boğazlar rejimi özelinde Türkiye'nin elini güçlendirdiği hususu da bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Aralov, S. İ. *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Bagirov, Y. A. *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR Institut Vostokovedeniya, 1955.
- Butayev, İ. *Problemi Turtsii*. Leningrad: Raboçee İzdatelstvo Priboy, 1925.
- Carr, E. H. *Bolşevik Devrimi 1917-1923*. Cilt: III. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2015.
- Dantsig, B. *Turtsiya*. Moskva: Gosudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo, 1940.
- Djamil, G. *SSSR-Turtsiya: Ot neytraliteta k holodnoy voyne 1939-1953*. Moskova: Tsentr Propagandi, 2008.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*. Tom V. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961.
- Gasratyan, M. A., C. F. Oreşkova & Y. A. Petrosyan. *Oçerki İstorii Turtsii*. Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı İzdatelstvo Nauka, 1983.
- Gurko-Kryajin, V. A. *İstoriya Revolyutsii v Turtsii*. Moskva: Mir, 1923.
- Hormaç, İ. A. "Sovetskaya Rossiya na Lozanskoy Konferentsii, po uregulirobaniyu polojeniya ha blijnem vostokey (1922-1923 godı)." *Novaya i Noveşşaya İstoriya* 2 (2019): 74-92.
- İvanova, İ. İ. *Evolyutsiya Blijnevostoçnoy Politiki Turetskoy Respubliki*. Moskva: Aspekt Press, 2017.
- Kireyev, N. G. *İstoriya Turtsii XX. Vek*. Moskva: Kraft+ Institut Vostokovedeniya RAN, 2007.
- Leonid-Friedrich. *Ankara 1922. İki Komintern Gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı Değerlendirmeleri*. Çev. Gizem Gürtürk. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1994.
- Melnik, A. *Turtsiya*. Moskva: Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, 1937.

- Moiseyev, P. & Y. Rozaliev. *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoj Literaturı, 1958.
- Noviçev, A. D. *Turtsiya*. Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1965.
- Perinçek, Doğu. *Komintern Belgelerinde Türkiye-1: Kurtuluş Savaşı ve Lozan*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993.
- Perinçek, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Potemkin, V. P. *İstoriya Diplomatii, Tom III, Diplomatıya v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoy Voyny, 1919-1939 gg*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, 1945.
- Potskhveriya, B. "1920'li ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri." *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, 189-196.
- Rossiiskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sovremennoy Politicheskoj İstorii (RGASPI). Fond 159, opis 2, delo 18.
- Rozaliev, Y. N. *Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1997.
- Şamsutdinov, A. M. *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Yerasimos, S. *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.
- Yeremeyev, D. Ye. *İstoriya Turetskoj Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*. Moskva: Kvadrıga, 2017.
- _____. *Na Stıke Azii i Evropı, Oçerki o Turtsii k Turkah*. Moskva: Hauka, 1980.

